

ארבעים שנה לפטירת לאה גולדברג

חיה יותר מן השפות האחרות

סגנון הכתיבה הפשוטי-יחסית של לאה גולדברג עמד לה לרועץ בחייה, אבל בו טמון אחד מסודות האלמותיות של יצירתה

גדעון טיקוצקי

אפשר שאלמלא ועד הורים נמרץ אחד, הייתה לאה גולדברג למשוררת רוסייה ולא למשוררת עבריה. הבית שבו גדלה, בקובנה שבליטא, נמצא מחוץ לפרבר היהודי סלובודקה, הרחק משיבת המוסר הגדולה ומהסמטאות הדלות. בביתה דיברו רוסית, אביה היה יידישיסט, אמה לימדה אותה גרמנית. "קייזן טון עברית" – "שום צליל בעברית", כפי שתכתוב לימים באחד ממכתביה, בהקשר אחר. במלחמת העולם הראשונה נעקרה המשפחה מביתה בקובנה וגלתה אל פנים רוסיה. ללאה, שהייתה עד אז בת יחידה להוריה, נולד במהלך נדודי המשפחה אח ושמו עמנואל, אך הוא נפטר בהיותו בן פחות משנה מדלקת קרום המוח. כתום המלחמה, עם שובם לליטא שזכתה זה לא כבר בעצמאות, עצרו שומרי הגבול את אביה כחשד שהוא חבר המפלגה הקומוניסטית. מדי יום, במשך למעלה משבוע, הם ביימו את הוצאתו להורג, על כל דקדוקיה, עד שלקה בנפשו.

המשפחה ירדה מנכסיה. אמה של לאה נאלצה לצאת לעבוד, צעד שהיה בו משום פחיתות כבוד בחברה הזעיר-בורגנית שבה חיו. הבת נשלחה לבית ספר רוסי למסחר, משום שהיה זה אחד ממוסדות החינוך היחידים בעיר שהנהיג יום לימודים ארוך ובכך אפשר לאם לעבוד.

גולדברג הצעירה עמדה בהצלחה בבחינות הכניסה לבית הספר הרוסי, אלא שימים אחדים לפני תחילת שנת הלימודים, כמעט בן לילה, שינה המוסד החינוכי את יעודו: ביוזמת הורים ציוניים של תלמידים בבית הספר, ובהתערבות יושב ראש ההסתדרות הציונית בליטא, הפך בית הספר הרוסי, שדוב תלמידיו היו יהודים, לגימנסיון עברי. היה זה חלק ממהפכת התרבות העברית שהתרחשה באותן שנים בליטא, ושזכתה את הקהילה הציונית התוססת בכינוי "ארץ ישראל השנייה" (במובן הטוב של הצידוף).

גולדברג הצעירה נאלצה אפוא ללמוד עברית, אך התקשתה לרכוש את השפה. כשסיפרה למכרי המשפחה שהיא לומדת עברית, לעגו לה. "הידידים השמאליים של הורי היו אומרים: אתם לומדים בבית הספר גם לטינית, מתרגמים משפה מתה אחת לשפה מתה שנייה. הם לא ידעו", סיפרה באחד הראיונות האחרונים שנערכו עמה, "שהשפה המתה הזאת – בה התחלתי לכתוב, אגב, כשהייתי בת אחת עשרה – תהיה בשבילי, ובשביל חלק ניכר של העם היהודי, אותה שפה שהיא חיה יותר מן השפות האחרות, שהם כל כך העריכו אותן".

תרגום התורה השומרונית

המפגש הבלתי-צפוי המקרי כמעט של לאה גולדברג עם העברית עשוי לפענח את סוד החינוכיות שיצירתה מפגינה גם בחלוף ארבעים שנים מפטירתה.

כאשר בוחנים את סגנון כתיבתה של לאה גולדברג נקל להבחין שאין הוא מבקש למקד את תשומת לבם של הקוראים ברעצמו. אדרבה, הוא מתנזר ממליצות ומפעלולים לשוניים וחותר אל מבע נקי, מובן לכול ועם זאת מוקפד. המשלב הלשוני הייחודי הזה מקנה מין על-זמניות לטקסטים של גולדברג, משום שבזכותו שפתם גמישה ו"טבעית" גם לאוזנינו, אפילו במוקדמות שביצירותיה.

כדוגמה לכך אפשר להביא את השיר "ימים לבנים". לאה גולדברג חיברה אותו ב-1932, כלומר כשהייתה בת עשרים ואחת, בזמן לימודיה לתואר דוקטור באוניברסיטת בון בגרמניה, והוא נכלל בספר ביכוריה "טבעות עשן" (1935). בנוסח המקורי נכתב בו: "ולמתק הריתמוס נרד". (מאוחר יותר שינתה

הזוכה גם כיום לאזכורים בספרות המחקר, אינו מוכר מטבע הדברים לרוב מוקירי שירתה.

אלתרמן אסר

עם עלייתה ארצה, ב-1935, הצטרפה גולדברג אל חבורת היוצרים המודרניסטים העברים "יחדיו", בראשותו של שלונסקי. נראה שהיא ביקשה ליישם אז את הידע הלשוני שצברה בלימודיה הגבוהים, ולסגל בכתיבתה את השימוש המופגן במלים אדמיות, אולי בניסיון להתקרב אל סגנונו של שלונסקי, שלשונו הייתה כידוע משופעת בארכאיזמים מן הארמית.

אלא שעד מהרה העיר לה אלתרמן על הרושם המלאכותי שהדבר יוצר, ומגמה זו נקטעה בעודה באכה. באחת מרשימותיה העיתונאיות מאותה תקופה כתבה: "שוב 'נכשלת' בביטוי ארמי. יש לי חולשה מסוימת ללשון סודסית". היא באה לי, כנראה, בירושה מאימה סבא, רב מתנגדי, ואולי כספית מוזר מאותה שנה עגומה שעשיתי במוסד בלתי סימפטי בברלין שנקרא בשם 'מכון למדעי היהדות'. אך נ' אלתרמן 'אוסר' עלי להשתמש במלים ארמיות בכתיבתי. אומר הוא, כי במקרים אלה משולה אני לבחורה שיצאה ממכון היופי וקשרה לה לפתע פאות חוקן". לתובנות המגדריות העולות מן הדברים הללו ראוי להקדיש מקום נפרד.

הרומן הנשכח 'אבדות'

אותה "שנה עגומה" בברלין, ושתי שנות הלימוד שבאו בעקבותיה בעיר בון, הצמיחו לא רק את הדוקטורט הזה, אלא חיבור נוסף פרי עטה של גולדברג, שאף הוא היה רחוק עד כה מעיני הציבור. הכוונה לדומן רחב יריעה שגולדברג כתבה בשנותיה הראשונות בארץ, "אבדות" שמו, שכולו עיבוד אמנותי לחוויות שצברה בשנות לימודיה בגרמניה. את הדומן איתרתי לאחרונה בעזבונה הספרותי של גולדברג המופקד בארכיון "גנזים", ובימים אלה הוא רואה אור לראשונה בספרית פועלים, בעריכתי.

גיבור הרומן הוא אלחנן קרוץ, משורר עברי ממוצא רוסי, שבגר בצל מלחמת העולם הראשונה ומלחמת האזרחים ברוסיה, דבק בחלום הציוני וניסה להיקלט בקיבוץ, אך לבסוף הוא מוצא עצמו בברלין, ערב עליית הנאצים לשלטון. פגישה לא צפויה עם סטודנטית גרמנייה נוצרייה, ואובדן כתב היד של הטוב כשיריו, פותחים שתי עלילות-משנה – סיפור אהבה בצד סיפור מעיד-בלשי, בהתחקות אחר כתב היד האבוד. ברקע מבעבעת כל העת הקדרה הגרמנית של דמדומי רפובליקת ויימאר.

כמו גולדברג בשעתה גם קרוץ כותב עברית בנכר, וכמוה אף הוא עוסק במחקר מדעי. נושא מחקרו הוא זיקת המיסטיקה הערבית הקדומה אל הזוהר, השבתאות והחסידות. לשם ביסוס האמינות של הדמות ושל תחום עניינה שוזרת גולדברג בטבעיות מובאות מספר הזוהר, מכתבי אוגוסטינוס ומן המסורת המוסלמית, ומגלה בקיאות מפליאה בשדות אלה.

הכפילות הזאת של "poeta doctus", "המשורר המלומד", המשותפת ליוצרת וליציר-דוחה, ייחדה את גולדברג מבני דורה. מבין הסופרים והמשוררים בני חבורת "יחדיו" הייתה היא היחידה שעולמה האינטלקטואלי נסמך על הכשרה אקדמית סדורה במדעי הרוח (אלתרמן ושלונסקי, כמרבית בני דורם בספרות הארץ-ישראלית, היו אוטו-דיקטים), ובמובן זה היה הפרופיל הרחב של גולדברג כמו לקוח דווקא מן הביוגרפיה הרחנית המשותפת לבני הדור הספרותי שקדם לה – ביאליק, טשרניחובסקי, גנסין, פייכמן ואחרים. ואמנם, גם קרוץ חש על בשרו את הקושי שבכפילות זו. אחד מעמיתיו אומר עליו מאחורי גבו: "ראשית חוכמה על האדם לדעת: מהו? מיהו? איש

בין החינוך היסודי של שלושת המשוררים: הגירסא דינקותא של אלתרמן ושלונסקי הייתה יהודית-עברית ואילו גולדברג, כרוב הנשים היהודיות בנות דורה, לא זכתה להשכלה תורנית כלשהי.

גולדברג הייתה מודעת לפער הזה וביקשה לפצות עליו בלימודיה הגבוהים. "כיוון שהתכוונתי להיות מורה לעברית ולספרות עברית, ואף רציתי לעלות ארצה", סיפרה בראיון אחר, "זכיון שידעתי כי השכלתי היהודית לוקה בחסר – בבית הספר למדנו

גולדברג את "הריתמוס" למילה "הקצב"), אולם פרט לכך, רק מילה אחת בו עשויה לצרום לאוזנינו כיום, מפאת צורתה הארכאית – ה"דקים" הרצים על לוח השעון, במקום דקות; כל שאר המילים שבשיר חיות בעברית המדוברת כיום. את "לכבי" היה משורר ישראלי עכשווי מחליף בהכרח ב"לבי" (או "הלב שלי"), את "תדלג" – ב"הפסיקו". אלו שינויים זניחים בהתחשב בהתפתחות הנחשנית של העברית בשמונת העשורים (כמעט) שחלפו מזמן כתיבת

מבע נקי, המתנזר מפעלולים לשוניים. לאה גולדברג, 1936 צילום: דוד אנדרמן

כעיקר תנ"ך ומעט מאוד חרץ מזה – רציתי להשלים את החסר בהתמחות בפילולוגיה שמית (בלשנות היסטורית של השפות השמיות, ג"ט).

כך מצאה עצמה לאה גולדברג בסמינר האורניטלי באוניברסיטת בון, המוסד המוביל בתחומו בשעתו, מתעמקת בתרגום התורה השומרונית – נושא עבודת הדוקטור שלה. במחקרה ביקשה להתחקות אחר נוסח העברית הקדום, זה שלפני המסורה, אשר השתמר באותו תרגום. העיון בדוקטורט של גולדברג, שראה באור בגרמנית ב-1935, מעיד על בקיאותה של המשוררת בעברית, בארמית, בערבית ואף בשפה הסורית, ועל עינה החדה – היא נדרשה להבחין בין הנוסחים השונים של תרגום התורה השומרונית ולקבוע מי מהם הושפע מאחרים, תוך-כך, של גולדברג,

השיר ונוכח התמורות מרחיקות הלכת שחלו בשירה העברית מאז.

ההשוואה של "ימים לבנים" ורוב שיריה של גולדברג אל יצירות עמיתיה נתן אלתרמן ואברהם שלונסקי מחדדת היבט נוסף: בשיר של גולדברג אין הברקות מילוליות או מטאפורות ודימויים שנועדו להדהים את הקוראים. אף לא שפע הדהודים למקורות, המעשיר את משמעויות הטקסט. ההיעדר הזה הוא שמקרב כיום את יצירתה של גולדברג לציבור רחב, אולם בשעתו הוא נתפס כסימן לחולשה ולחוסר תחכום. בדיעבד אפשר לייחס את חוסר הברק הצורני של שירת גולדברג להחלטתה לכתוב בגובה עינם של הקוראים, מתוך "יושר לבב" וענווה. את היעדרם של כמה לשון-מורכבים למקורגת אפשר לתלות בהבדל

ברחובות העיר ברלין אדם בודד מאוד

"מוזר הדבר, רק עכשיו, כעבור כל השנים האלו, זכה לראותה כמו שהיא".
קטע מתוך הרומן הגנוז 'אבדות' מאת לאה גולדברג הרואה אור בימים אלה

מדע או משורר? סופר או הוגה דעות? בהמשך דבריו מלין הקולגה על שקרון "איננו מצוי ליד המקורות", ואפשר שהדברים נקשרים לתחושת הנחיתות שגולדברג עצמה חשה עקב כך.

הטרגיקומדיה הגרמנית

האסון העומד בפתח תופס חלק מרכזי ברומן, שכפי הנראה נכתב רובו ככולו עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. כאשר קרון שוקל לעזוב את ברלין נוכח האירועים, אומדת לו אחת הדמויות: "כדאי להישאר כאן עוד זמןמה ולראות במה תיגמר הטרגיקומדיה של המדינה הגרמנית. שמא תזכה לראות יום אחד את הפרא הגרמני מתעורר משנתו והופך את עולם התרבות עם ההתחסדות הסוציאלי-דמוקרטית-נוצרית, הופך כקערה על פיה". מרשים אפוא להיווכח ממרחק השנים כיצד גולדברג הפליאה לראות את הנולד: כבר באביב 1938 פרסמה בעיתונות פרקים מן הרומן המנבאים כי מלחמה עולמית ממשמשת ובאה. אך אליה וקוץ בה: התגשמות הנבואה הזאת נטלה במובן מסוים את עוקצו של הרומן בשעתו, ונראה שהיה זה אחד השיקולים המרכזיים שעמדו לנגד עיניה של המחברת כשכתבה לגנוז את ספרה.

כיום יש ל"אבדות" דווקא משום כך ערך היסטורי-עיוני של ממש, נוסף על ערכו הספרותי. זהו רומן היסטורי-חברתי, שגולדברג הלכה בו בגדולות: עלילת הרומן מתכתבת עם אחד מפרקי "שדים" של דוסטויבסקי, ונפרשת במהלכה גלריה רחבה של דמויות, שכל אחת מהן משקפת משהו מן הגורל היהודי במאה העשרים: כזהו, למשל, דוקטור שמשון ברוסן, "אוסטיקין" (יהודי מזרח אירופי) שומר מצוות וכימאי במקצועו, אשר בז לאחיו היהודים הגרמנים, שוויתרו לשיטתו על ערכי דתם ותרבותם; אלבינה שידמן, שחקנית יהודייה-גרמנייה מתבוללת, שאמנם שכחה את מוצאה אולם הנאצים מזכירים לה אותו עד מהרה; אליזבת כהן, סוציאלי-דמוקרטית המשוכנעת שהנאציזם הוא תופעה שתחלוף עד מהרה ומאמינה באדם ובהומניזם הגרמני.

אמונותיהן של דמויות אלה ושל רבות אחרות מתנפצות לבסוף אל סלעי המציאות וכולן מאבדות את עולמן. מכאן השם שהעניקה גולדברג לרומן (לצד שם חלופי שמופיע בכתב היד), שם המקפל בחובו גם את אובדן כתב היד של קרון ואת אובדן צלמה ההומניסטי של גרמניה, ערש הנאורות וההשכלה, ובכלל זה גם ההשכלה היהודית.

אחת הדמויות המופיעות בקצרה ברומן היא נינה, אחותו של קרון, קומוניסטית מושבעת. השניים נפגשים במקרה, אחרי שנות נתק ארוכות, ערב שובה של נינה אל ברית המועצות משליחות מדעית שערכה בברלין. גולדברג מעמידה את נינה כרמות תאומה - והופכית - של קרון. שמתיהם קרובים (נינה ונן, כינוי החיבה של אלחנן) וכל אחד מהם בחר באידיאולוגיה, המכתיבה שפה ותרבות: קרון בחר בציונות ובעברית, נינה בחרה בקומוניזם וברוסית. אם לחזור אל ראשית הדברים, הרי שקרון, בן דמותה של גולדברג במובנים רבים, היה עשוי בנסיבות אחרות להיחפך לנינה, ולהפך. המפגש המחודש בין שני האחים מספק לגולדברג הזדמנות להיפגש ליד עם גורלה החלופי - ולהיפרד ממנו לעד: קרון נותר משורר עברי, חרף כל הקשיים. ■

הילדה קלאודיה, תינוקת כבת שלוש, בהידת שיער, בעלת אף "קצפוי" סולד, ישבה על הרצפה באמצע החדר ובנתה משהו מקוביות. "הנה היא", אמרה נינה. "בחורה גדולה!" הקטנה קמה ובלוי הבט אל קרון צעדה במתינות ובחשיבות אל האם.

"דאי, קלאודיה, הסבידה נינה, 'זהו הדרך נן'." הילדה הושיטה לקרון את כפה השמנונית, שנשארה שעה ארוכה מוטלת בתוך ידו, ואמרה ככובד ראש: "ערב טוב, חבר נן."

נינה צחקה: "יכוח פדגוגי? ואסילי מסביר לה תמיד כי האנשים הזרים הם חברים ולא חודים. היא מאמינה לו. הכול מאמינים לו." ואל הילדה: "אבל זהו באמת דוד, קלאודיה, דוד ממש, כמו הדוד ארטם."

הילדה העיפה בקרון מבט חשדני, סקרה אותו מכף רגל ועד ראש ופסקה: "לא כמו דוד אלטם. אָחֵל". ופנתה לו עורף. "קלאודיה!", קראה האם.

"הניחי לה!", אמר קרון. "הרי אין היא חייבת לחוש מיד בקרבת הדם!"

אבל הוא חש עלבון טיפשי ומשונה, כי התינוקת הזאת קיבלה כך את פניו. כן, לא עלה אפילו על דעתו לקנות לה צעצוע. אבל הילדה הזאת בת אחותו... לא, משהו לא היה בסדר כאן. הוא אשם במשהו. ולפתע נצנצה מחשבה של צער: "גריים!". אבל ברברגע חזרה אליו התינוקת, הראתה לו קובייה והדיעה:

"זה יהיה גג של בית. לכל החבלים ולכל הילדים הלזים!" ומיד הוא שכח את כל מחשבותיו וישב על הרצפה והתחיל עוזר לה בבניין הבית "לכל החבלים". וסיפר לה, כי בבית הזה יגורו דב וכבשה ואווז והרבה בובות, וכי יהיה שם שמח מאוד.

"וגם הילדים שלך יגלו?", שאלה קלאודיה. קרון חייך בעצבות ולא ענה. נינה עמדה מעליהם והתבוננה במשחק, גדולה אך לא אמהית משום-מה. ורק לפי חייך עצבני שבקצה שפתיה ניחש קרון כי היא נרגשת מאוד.

"ועכשיו נלך לישון!", אמרה היא סוף-סוף והרימה את הילדה בזרועותיה. "סלח רגע מספר, נן."

הוא ישב. התבונן בחדר, חדר גרמני. ככל החדרים. חדר ברליני. והנה היה לו טוב וחם רגע אחד בחדר נכרי זה, משום שילדה קטנה הואילה ברוב חסדה לשחק עמו בקוביות. בת אחותו והיא "לכל הילדים הלזים!", אל-אלוהים, ילדי ישראל המסכנים, מה יהיה עליכם, הלא אֶתְכֶם לא תכניס בת אחותי לביתה היפה!

הוא קם. ניגש אל הילדה שנינה השכיבתה במיטה קטנה (עכשיו טיפלה בהכנת ארוחת הערב). "מתי נמשיך את הבניין, קלאודיה?" היא הפנתה את פניה לכוחל: "לא צליך לדבל, צליך לישון".

נינה נגעה בכתפו: "הנח לה, היא רגילה בסדרה. אסרנו עליה לדבר במיטה". משקפיה צחקו. ודאי היה הוא מגותך מאוד מול הילדה הזדה, האחות הזדה.

ודאי, ודאי לא יספרו לה, לקטנה זאת, גם כשתגדל, שדוד היה לה, משורר בלשון הקודש. "עודך זוכרת קצת עברית, נינה?", שאל בשבתו לשולחן.

משכה בכתפיה. אחר כך פתחה במבטא זר מאוד: "בראשית ברא אלוהים את השמים והארץ", וצחקה. "וותר אינני זוכרת כלום. הלא למדנו זאת פעם יחד, נן." והוא מיהז את ללמוד בלמאה: "במה מתרוקנים!"

(...) "עודך זוכר!", עודמה שבאירוגיה ובטוב לב נצנצה מאחורי משקפיה של נינה ומיד אמרה בהתלהבות של ילדה (כנראה גם אליה חזרו אותם הימים) - "התוכל לשער! לפני כשלוש שנים נתקלתי בה, בווארוצ'קה שלך. במקרה, במקרה גמור, בצ'לאבינסק".

"עודנה יפה כשהייתה?" "סלח לי, נן, הלא מעולם לא הייתה יפה!" קרון הרהר: הלא נכון, הן ווארוצ'קה זו, עליה נתייסר והסתגף בראשית שנות נעדותו, לא הייתה כלל יפה - ילדה יהודייה שחרחרת, אף ארוך, שפתיים קמוצות. מוזר הדבר, רק עכשיו, כעבור כל השנים האלו, זכה לראותה כמו שהיא, לראותה ראייה אובייקטיבית - מרחוק.

"ומה מעשיה?" "הו, היא אשת-חיל. אדריכל. אומרים מוכשרת מאוד. כשפגשתיה עבדה בבניין בית חרושת". ובגאווה גלויה. - "אצלנו מוצא כל אדם את מקומו!"

פסוק זה, שצלצל כציטטה מאחד העיתונים, קידר את קרון בבת אחת ובלוי כל מעבר הוציאו מחדרי-הילדות והכניסו מיד לחדר ברליני זה. והוא

פסוק זה, שצלצל כציטטה מאחד העיתונים, קידר את קרון בבת אחת ובלוי כל מעבר הוציאו מחדרי-הילדות והכניסו מיד לחדר ברליני זה. והוא

פסוק זה, שצלצל כציטטה מאחד העיתונים, קידר את קרון בבת אחת ובלוי כל מעבר הוציאו מחדרי-הילדות והכניסו מיד לחדר ברליני זה. והוא

פסוק זה, שצלצל כציטטה מאחד העיתונים, קידר את קרון בבת אחת ובלוי כל מעבר הוציאו מחדרי-הילדות והכניסו מיד לחדר ברליני זה. והוא

פסוק זה, שצלצל כציטטה מאחד העיתונים, קידר את קרון בבת אחת ובלוי כל מעבר הוציאו מחדרי-הילדות והכניסו מיד לחדר ברליני זה. והוא

פסוק זה, שצלצל כציטטה מאחד העיתונים, קידר את קרון בבת אחת ובלוי כל מעבר הוציאו מחדרי-הילדות והכניסו מיד לחדר ברליני זה. והוא

פסוק זה, שצלצל כציטטה מאחד העיתונים, קידר את קרון בבת אחת ובלוי כל מעבר הוציאו מחדרי-הילדות והכניסו מיד לחדר ברליני זה. והוא

פסוק זה, שצלצל כציטטה מאחד העיתונים, קידר את קרון בבת אחת ובלוי כל מעבר הוציאו מחדרי-הילדות והכניסו מיד לחדר ברליני זה. והוא

פסוק זה, שצלצל כציטטה מאחד העיתונים, קידר את קרון בבת אחת ובלוי כל מעבר הוציאו מחדרי-הילדות והכניסו מיד לחדר ברליני זה. והוא

פסוק זה, שצלצל כציטטה מאחד העיתונים, קידר את קרון בבת אחת ובלוי כל מעבר הוציאו מחדרי-הילדות והכניסו מיד לחדר ברליני זה. והוא

פסוק זה, שצלצל כציטטה מאחד העיתונים, קידר את קרון בבת אחת ובלוי כל מעבר הוציאו מחדרי-הילדות והכניסו מיד לחדר ברליני זה. והוא

פסוק זה, שצלצל כציטטה מאחד העיתונים, קידר את קרון בבת אחת ובלוי כל מעבר הוציאו מחדרי-הילדות והכניסו מיד לחדר ברליני זה. והוא

פסוק זה, שצלצל כציטטה מאחד העיתונים, קידר את קרון בבת אחת ובלוי כל מעבר הוציאו מחדרי-הילדות והכניסו מיד לחדר ברליני זה. והוא

פסוק זה, שצלצל כציטטה מאחד העיתונים, קידר את קרון בבת אחת ובלוי כל מעבר הוציאו מחדרי-הילדות והכניסו מיד לחדר ברליני זה. והוא

אצלכם. "כך, ודאי, ואסילי משנן ואומר?" היא לא באה במבוכה: "כן. כך אומר גם ואסילי".

ולפתע ביתר דוך: "אני נשארת כאן רק עד מחר, נן, ודאי יש לריב ולהתווכח, אבל בקשתי ממך: אל נקלקל את הערב האחרון. נדבר במשהו אחר." "אני מבין. רצינו להחליף את הנושא והנה שוב פוליטיקה. לא ידעת".

"ואיך ידע". פניה נתאבנו. ושוב רבצה על שניהם השתיקה. "ואתה עוד מוסיף לכתוב שירים, נן?", שאלה סוף-סוף האחות.

"זו עיקר מלאכתי". "והיא מפרנסת אותך בכבוד ורווח?" "כן" (מוטב לשקר במקרים כאלה!). "ויש שם קוראים רבים? כלומר, בלשון ז?" "כן, כמוכך".

"מוזר!", אמרה היא והחלה ממלמלת: "בראשית ברא', לא, בחיי! אינני מבינה, אך אפשר לכתוב בתרגום משונה זה? הלא זוהי שפה מתה, נן? משונה מאוד! הלא אי אפשר להרגיש בלשון זו! לא תפגני לעולם!"

"עכשיו אינני יכול להרגיש רוסית, נינה". "ניכר. מבטאך הורע מאוד. אתה מדבר כמעט, כמעט כמו... בבואריסק!"

המילה האחרונה צלצלה בפיה במין בוז של אנטישמי. והוא לא ידע מה חוללה בקרבו מילה זו, שלא הייתה בה ודאי שום כוונה לפגוע, אלא שפתאום הרגיש כי אינו יכול, אינו יכול עוד לשחק תפקיד מוזר זה של אח אובד השב אל חיק אחותו יחידתו. כי הוא זר כאן, כשם שהוא זר בכל העולם. כי להד"ם: לא הייתה ילדות מעולם, ואם הייתה, הרי הייתה ילדות אחרת! והוא לא בדק עוד בדבריו, כשקם ללכת.

"סלחי לי, נינה. הרי את אדם מבוגר. אולי היה טוב אלמלא נפגשנו, כי הרי לא נפגשנו. או אולי רק לרגע נפגשנו, ליד שיעור עברית וליד ווארוצ'קה, אך את הרגע הזה לא נשיב הערב, כשם שאת הימים ההם שעברו לא נשיב. סלחי לי, נינה".

וקולו היה יבש מאוד. היא הביטה בו. משהו רעד מאחורי משקפיה. היא רק אמרה: "נן".

אבל הוא מיהר אל הדלת. "נן", אמרה היא שוב והחזיקה בשרוולו. "איפה קברה של אמא?"

הוא חווה: "אינני יודע". הם עמדו זו מול זו ושתקו. "ובכן, אתה הולך כבר", אמרה היא סוף-סוף. "בקשה לי אליך, נן. מחר אני נוסעת. בידי סכום כסף, שלא אוכל להוציאו מכאן. אמנם אינני רשאת. אבל על הגבול. תנין... אני מבקשת מאוד. קח אותו מיד".

"אבל, נינה, אינני זקוק!", מחה הוא בגאוה משונה. "לא, לא, בשום פנים לא אקח!", תור הוא. "נן", התחננה זו. "הרי זו המתנה היחידה שתקבל ממני. הייתי קונה משהו, אבל לא אספיק. קנה לך ממני למזכרת... אני יודעת... ספרים... איזו אנציקלופדיה..."

כשירד מן המדרגות היו מאתיים ושמונה מארק בכיסו. אלוהי הנסים והנפלאות! אבל הוא זכר משום-מה במין טרחנות משונה את הדמעה שמאחורי המשקפיים.

ולפתע חש: לא ייתכן, לא ייתכן. לא היו דברים מעולם. כי הרי, אם היו, אחות הייתה לו. נינה. הנה הולך ברחובות העיר ברלין אדם בודד מאוד. יהודה אלחנן קרון. ■

ישב מול אישה זרה ומוכרח היה להאמין משום-מה שהאישה הזאת היא אחותו נינה וכי פעם הייתה היא קרובה לו מאוד. ובינתיים שאלה היא: "האינך חושב לשוב פעם אלינו, נן?" הוא השיב קצרות: "לא". ואחר כך: "את מאושרת מאוד שם, בברית שלכם?" צמצמה את עיניה, דקרה אותו במבט חודר: "אל תדבר כתייר אמריקאי. ולא אשאל אני: 'אתה מאושר מאוד שם, בפלשתינה שלכם?'. לא בזה העניין". "אלא במה?" "אתה מצפה לפראזה מוכנה על אושר האנשיות, על זוהר ההווה והעתיד. מפי לא תשמענה. אני חושבת כי אצלנו טוב, מפני שאפשר לעבוד לטובת אנשים רבים. לעבוד הרבה ולהשיג הרבה". "גם אצלנו. לא פחות". ייתכן שהוא שיקר. אבל, בעצם, ייתכן ששיקרה גם היא. אך היא אמרה: "היהודים חופשיים אצלנו יותר מאשר